

BYRJENDALÆSI

RÓSA EGGERTSDÓTTIR – JENNÝ GUNNBJÖRNSDÓTTIR – ÞÓRA RÓSA GEIRSDÓTTIR

Byrjendalæsi hefur slitið barnsskólum. Eftir tilraunakennslu í hálf tólf árum hefur grunnskólum staðið til boða að innleiða aðferðina frá hausti 2006. Á þessum tíma hafa, auk tilraunaskólanna sex, 38 skólar stigið það skref í samstarfi við Miðstöð skólaþróunar við Háskólann á Akureyri, ýmist í eitt ár eða tvö og sumir reyndar lengur.

Byrjendalæsi er samvirk kennsluaðferð sem fyrst og fremst beinist að kennslu læsis í 1. og 2. bekk. Aðferðin getur einnig fallið að kennslu og námi í næstu bekkjum þar fyrir ofan. Hugtakið samvirkni vísar til þess að aðferðin styðst í senn við einkenni málheildaraðferða og eindaraðferða. Hugtakið læsi vísar til samþættingar á helstu birtingarmyndum málsins, þ.e. lestri, ritun, tali og hlustun.

Áður hefur byrjendalæsi verið lýst á prenti og er þeim sem vilja kynna sér aðferðina betur vísað til þeirra skrifta. Þar má einnig sjá lista yfir heimildir sem aðferðin sækir einkenni sín til. Markmið byrjendalæsis ná til allra þátta læsis og þess sem hefur þótt skilvirk og til fyrirmyndar í námi og kennslu. Kennarinn er sá sem skapar nemendum aðstæður til náms. Hann kennir þeim skilvirkar námsaðferðir og síðast en ekki síst kennir hann þeim fjölmarga þætti læsis. Takturinn í læsisvinnunni er frá heild til eindar og aftur til heildar. Meðal annarra einkenna aðferðarinnar eru merkingarbær viðfangsefni, efling orðaforða, kennsla námsaðferða, stigskiptur stuðningur kennara og einstaklingsmiðuð kennsla sem gerir ráð fyrir að mæta þörfum nemenda án aðgreiningar. Við skipulag viðfangsefna er leitað eftir tækifærum til samvinnu og athafnamiðaðs náms og áhersla er lögð á að leiðsagnarmat sé fléttað inn í dagleg viðfangsefni nemenda.

Algengar spurningar sem börn fá frá fullorðnum eru:

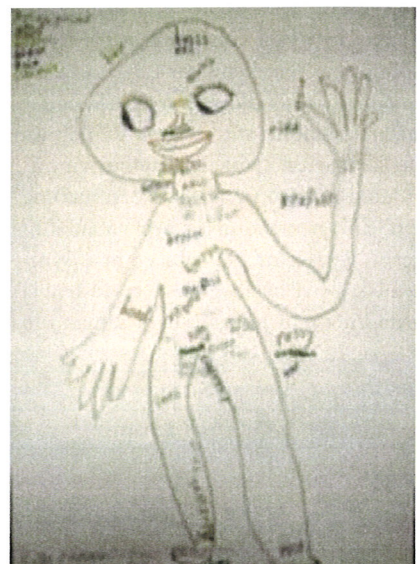
Ertu búin/n að læra að lesa? Ertu orðin/n læs?

Hvort tveggja felur í sér að einstaklingur læri að lesa í eitt skipti fyrir öll. Svo er þó ekki. Eldri hugmyndir tengja lestrarfærni við leshraða. Nýrri hugmyndir telja lestur hluta af flóknari hugarfærni þar sem ritun, hlustun og tal er samofið lestrinum og er yfirheitið læsi eða ritmálslesi.

Byrjendalæsi er kennsluaðferð sem gengur út frá nýjum hugmyndum um læsi og að gott vald á læsi snúist um flókna hugsunarfærni og pælingar. Í þessari grein er leitast við að draga upp mynd af æskilegum námsaðstæðum í byrjendalæsi, lýst er nokkrum námsaðferðum sem nemendum eru kenndar og loks er fjallað um læsistengda þætti sem eru inntak námsins.

LÆSI - AÐSTÆÐUR TIL NÁMS

Í byrjendalæsi er unnið út frá texta sem er efniviður námsins, þ.e. sögu, ævintýri, ljóði eða fróðleikstexta. Með merkingarbærar og aldurssvarandi gæðatexta í höndum er hægt að vinna landvinninga í læsiskennslu, virkja áhuga nemenda og fá þá til að leggja sig fram við að lesa, ræða og skrifa um efnið. Kennarinn velur texta eftir því hvað hann telur höfða til nemenda og þjóna markmiðum kennslunnar. Hann útbýr kennsluáætlun þar sem lýst er markmiðum og leiðum. Vinna með hvern texta stendur oftast í viku í senn. Ef læsisvinnan er samþætt við aðrar námsgreinar getur tímabilið lengst. Í upphafi námslotu les kennarinn textann fyrir nemendur og verður efni hans uppspretta fyrir allt það sem nema þarf í tengslum við læsið í þeirri lotu. Sameiginleg upplifun nemenda af textanum gefur tækifæri til að ræða efni og orðaforða óháð lestrarfærni einstaklinganna í námshópnum.

Heildstæð nálgun 2. bekkur. Ljósmynd: Ásta Egilsdóttir. Grundaskóla.

Orðaspilið Gefa-taka. Ljósmynd: Ásta Egilsdóttir, Grundaskóla.

Þegar kennari ákveður viðfangsefni út frá markmiðum fyrir nemendur leitar hann leiða til gera námið athafnamiðað. Hann hefur fjölbreytilegar námsaðstæður að leiðarljósi sem gera m.a. ráð fyrir hreyfingu og samskiptum. Virkni nemenda er mikils metin og inn í námið er fléttað spilum og leikjum til að auka fjölbreytni og gleði.

Í byrjendalæsi er lögð mikil áhersla á auðugt og örvandi námsumhverfi. Í því felst til dæmis gott aðgengi að bókum í stofu, orðalistar tengdir textavinnu eru sýnilegir á vegg, verkefni nemenda eru einnig sýnileg, fjölbreytt námsgögn eru nemendum aðgengileg, teppi og púðar eru í krók og höfundarstóll til reiðu.

LÆSI - AÐFERÐIR TIL NÁMS

Í byrjendalæsi er lagður grunnur að færni sem nýtist til að takast á við flókin viðfangsefni þegar ofar dregur í skólagöngu. Lögð er áhersla á samvinnu nemenda og verkefni gjarnan útfærð þannig að árangur byggist á sameiginlegri þátttöku. Aðferðirnar sem kennarar í byrjendalæsi nota með nemendum sínum eru kenndar með stigskiptum stuðningi (scaffolding), þ.e. kennarinn sýnir nemendum vinnubrögðin í fyrstu og fylgist síðan með og leiðbeinir nemendum er þeir ná aukinni færni. Upplestur kennara er m.a. sýnikennsla í því hvernig hægt er að tengja texta við eigin reynslu, bera saman við

Gagnvirkur lestur í 2. bekk. Ljósmynd: Margrét Baldvinsdóttir, Síðuskóla.

annað sem lesið hefur verið eða tengja við atburði í umhverfi nemenda. Með lestrinum er einnig leitað að nýrri vitneskju og hún tekin til umræðu.

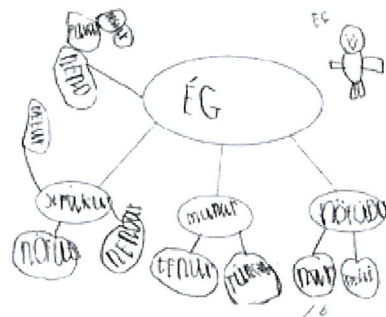
Tiltölulega snemma er gagnvirkur lestur á dagskrá en aðferðinni er ætlað að efla lesskilning. Í fyrstu þjálfast nemendur í að umorða efnið og ná aðalatriðum úr texta. Seinna læra þeir að spyrja spurninga og útskýra efnið orð. Gagnvirkur lestur kallar einnig á forspá sem er mikilvæg fyrir skilning á efninu og viðheldur tengslum lesanda við efnið.

Kennarar í byrjendalæsi nota einnig aðferðirnar KVL, leitarkort og hugtakakort til að hjálpa nemendum við að efla skilning, flokka þekkingu og koma böndum á hugsanir sínar. Notkun aðferðanna er einnig góður undirbúningur fyrir ritun. KVL stendur fyrir *kann – vil vita – hef lært*, Nemendur, með eða án kennara, ræða um og skrá í k-dálkinn þau atriði sem þeir þekkja og kunna um viðfangsefnið. Í næsta dálk skrifa þeir það sem þeir vilja helst fræðast um. Þessar óskir eru stundum þröngar og sértækar því þær takmarkast af þeirri þekkingu sem nemendur búa þegar yfir. Þessir tveir dálkar eru fylltir út í einni lotu. Síðan hefst vinnan við að afla svara við atriðum í v-dálknum. Við þá leit komast nemendur að ýmsum fróðleik sem þeim hafði ekki hugkvæmst að setja fram í v-dálkinn. Þessari nýju þekkingu er haldið til haga og

gerð grein fyrir henni ásamt fleiru í *hef lært*-dálknum. Þekkingaröflun getur staðið yfir í nokkurn tíma og nemendur geta bætt nýrri þekkingu eftir hendinni inn á]-dálkinn.

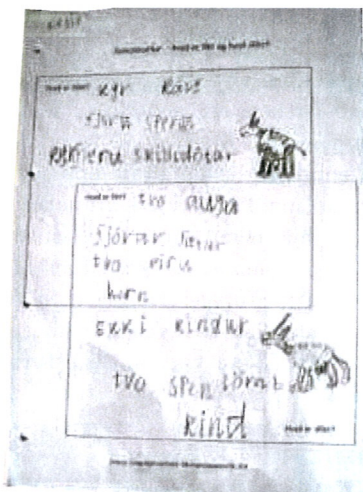
Leitarkort hefur það hlutverk að halda utan um nýja þekkingu sem fengin er úr heimildum. Hver dálkur hefur yfirheiti sem kennari ákveður í byrjun með nemendum. Á leitarkortið eru skrásett mikilvæg orð úr textanum, mest þrjú orð í hverja línu. Til eru tvær útgáfur af leitarkorti. Einfaldari gerðin er eingöngu til skrásetningar og vísar ekki til heimilda. Flóknari gerðin gerir ráð fyrir að heimilda sé getið í dálki lengst til vinstri og blaðsíðutals í litlum dálki við hlið lykilorðanna. Að heimildaöflun lokinni eru flokkarnir skoðaðir hver um sig. Hver flokkur reynist vera í það minnsta efni-
viður úr efnisgrein eða ef vel hefur gengið efni í kafla. Nemendur nota orðin í dálkunum þegar þeir skrifa eða segja frá í samfelldu máli. Leitarkort er ef til vill ekki réttnefni á þessu stoðkorti en hefur eigi að síður verið notað hátt í tvo áratugi. Eins og við aðrar námsaðferðir er stigskiptur stuðningur notaður við kennslu leitar-
korta.

Hugtakakort er myndræn leið til að skrá og flokka þekkingu, ýmist þá sem nemendur búa þegar yfir eða nýja. Yfirhugtak er sett í miðju „sólarkorts“ eða efst í

Hugtakakort eftir dreng í 1. bekk.

Þrumuguðinn Þór								
Gögn:	útlit	bls.	skaplyndi	bls.	hæfileikar	bls.		bls.
Goð og garpar	rauðhærður	40	pörupiltur	40	sterkur	40		
			skapbráður	40				
			ofsafenginn	40				
Þrumuguðinn Þór			skapmikill	21				

Venn-kort eftir nemendur í 2. bekk Glerárskóla.
Ljósmynd: Jenný Gunnbjörnsdóttir HA.

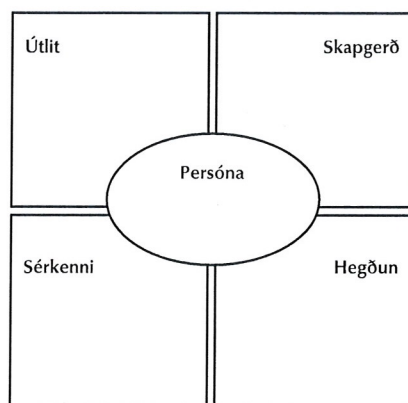
píramídalagað kort. Ef um efnisflokkad kort er að ræða þurfa undirliðir að vera hlutmengi í því hugtaki sem er næst á undan og nær yfirhugtakinu. Ef kort á að sýna feril er áföngum og skrefum raðað eftir fyrirsjáanlegri atburðarás. Hugtakakort eru mikilvæg við undirbúning ritunar og úr verður grind eða ígildi uppkasts í ritun. Í vel gerðu korti geta flokkar innan þess orðið efni í efnisgreinar eða jafnvel kafla. Hugtakakort má einnig nota við námsmat.

Venn-kort er heppilegt að nota við samanburð. Venn-kortið þekkist fyrst og fremst í stærðfræði en hentar ekki síður við almennan samanburð. Kortið sýnir tvö form sem skarast. Ef bera á saman kú og kind, þá kemur í sameiginlega hlutann það sem dýrin eiga sameiginlegt en sérkenni kúa annars vegar og kinda hins vegar

eru skráð hvort í sitt hólfið sem standa hvort sínu megin við hlutmengið.

Sögukort geta verið með ýmsu móti. Í þau eru skráð helstu atriði í framvindu sögunnar, frá því sagan hefst og þar til henni lýkur, persóna er getið og umhverfi sýnt. Í fyrstu læra nemendur að búa til sögukort fyrir einfaldar sögur sem þeir þekkja. Þegar góðri færni hefur verið náð geta nemendur notað sögukort sem drög eða grind að eigin sögugerð.

Ritunarrámmar styðja við þróun ritunar hjá börnum. Þeir hjálpa þeim að afmarka sig en um leið að dýpka ritunarfærni sína. Ritunarrámmar eru til yfir mismunandi

Ritunarrámmi fyrir persónusköpun.

textategundir, svo sem lýsingu, frásögn, skýrslu og fleira.

LÆSI - LESTUR, RITUN, HLUSTUN OG TAL

Það að vera læs felur fyrst og fremst í sér að geta nýtt sér ritmálið til skilnings og tjáningar. Enginn einn lykll gengur að þessari færni. Fullnaðarkunnátta um

samband stafs og hljóðs og umskráning þeirra í orð er grundvallarfærni í læsi. Hún dugar þó skammt ein og sér ef skilningur á málinu er litill.

Í byrjendalæsi er leitast við að gera samband talmáls og ritmáls augljóst. Einkum eru þrjú atriði sem hæst ber í tengslum við lesskilning en þau eru orðaforði, þekking á uppbyggingu texta og beiting lesskilningsaðferða af ýmsu tagi. Í byrjendalæsi er orðaforði eflður með markvissum hætti og alltaf í tengslum við merkingarbæran texta. Framandi orð í texta vikunnar eru skýrð og rædd um leið og textinn er lesinn upp fyrir nemendur í upphafi námslotu. Þessi orð birtast svo í verkefnum af tæknilegum toga s.s. skrift og réttiritun, í verkefnum er snúa að sambandi stafs og hljóðs og vinnu með hljóðvitund. Í byrjendalæsi er lögð áhersla á að nemendur skapi nýja orðræðu í sögugerð, teikningum, leikspuna eða á annan skapandi hátt. Framandi orð verða á þennan hátt nemendum fljótt töm og hvatt er til að þau verði notuð þegar nemendur hugsa nýjar lausnir og samsetningar. Í vinnu með Dýrin í Hálsaskógi gætu nemendur útbúið boðskort í afmæli bangsapabba, samið texta á afmæliskort, sett á blað dagskrá afmælisisins, skrifað innkaupalista yfir veisluföng, samið heillaóskaræðu ömmu músar til bangsapabba, samið söngtexta um bangsapabba og ef til vill lagið einnig og teiknað ýmislegt úr uppveiti

„Móðurmálskennslan getur því, ef rétt er með farið, gripið yfir allar fræðigreinar. Auðvitað er ekki markmið hennar að veita alla þá þekkingu er heimta ber í hverri grein, en hún á að styðja og getur stutt allar aðrar greinir með því að láta nemendur lesa vel valda kafla um hin ýmsu efni er sérstakar greinir fjalla um. Hún á að vekja menntaporsta þeirra og beina athygli þeirra að hinum ýmsu hliðum mannlífsins og náttúrunnar.“

GUÐMUNDUR FINNBOGASON: LÝÐMENNTUN 1903

Ríkur orðaforði. Ljósmynd: Anna Sigríður Halldórsdóttir, Glerárskóla.

Unnið með orðmyndir. Ljósmynd: Jenný Gunnbjörnsdóttir, HA.

bangsapabba og merkisáföngum í lífi hans. Einnig mætti semja afmælisgrein til að birta í Hálsaskógarblaðinu.

Merkingarbær texti vikunnar gefur yfirleitt fjölmörg tækifæri til að takast á við margvísleg markmið tals, hlustunar, ritunar og lestrar.

LOKAORÐ

Byrjendalæsi byggir á nokkrum stöðum sem víkið hefur verið að hér að framan. Engu að síður er gert ráð fyrir því að

aðferðin verði í sífelldri þróun eftir því sem rannsóknunum og þekkingu á læsi og námi fleygir fram. Kennarinn er lykillinn að farsælu námi. Byrjendalæsi gerir miklar kröfur til þekkingar hans á námsaðstæðum, námsaðferðum og fjölþættu inntaki læsis.

Mikilvægt er að skólar standi vel að undirbúningi kennara vegna innleiðslu byrjendalæsis þannig að þeir viti að vori hvað er framundan að hausti. Skólastjórar þurfa einnig að huga að skilyrðum nemenda við læsisnám. Standi vilji til þess að

nemendur nái sem fyrst góðu valdi á læsi þarf að ætla tíma til þessa náms.

Byrjendalæsi hefur fyrst og fremst verið fellt að fyrstu árum nemenda í beinu lestrarnámi. Mikilvægt er að formlegri læsiskennslu sé haldið áfram upp allan grunnskólann. Eftir því sem grunnfærni styrkist hjá nemendum breytast og þyngjast áherslur. Það að getað umskráð stafi í hljóð með öryggi er ekki læsi í sjálfu sér heldur lykillinn að læsi, athöfnum sem snúast um flókna vitsmunalega færni nemenda.

HEIMILDIR

Rósa Eggertsdóttir. (2005). *Byrjendalæsi – Skýrsla um þróunarstarf í lestri í 1. og 2. bekk í grunnskólum Húnavatnssýslu*. Skólaþróunarsvið kennaradeildar Háskólans á Akureyri.

Rósa Eggertsdóttir. (2006). *Byrjendalæsi. Þróunarstarf í Lundarskóla og Oddeyrarskóla 2005–2006*. Skýrsla. Skólaþróunarsvið kennaradeildar Háskólans á Akureyri.

Rósa Eggertsdóttir. (2007). *Byrjendalæsi – fræðslumynd um nýja kennsluáðferð í lestri*. Akureyri: Höfundur.

Rósa Eggertsdóttir. (2007). *Byrjendalæsi. Skíma 30 (2): s. 17–21*.

Rósa Eggertsdóttir er sérfræðingur við Miðstöð skólaþróunar við HA
rosa@unak.is

Jenný Gunnbjörnsdóttir er sérfræðingur við Miðstöð skólaþróunar við HA
jennyg@unak.is

Þóra Rósa Geirsdóttir er sérfræðingur við Miðstöð skólaþróunar við HA
thgeirs@unak.is